

DVIJE METODE U REKONSTRUKCIJI JEZIČNIH SUSTAVA

Načela, na katerih sloni klasična metoda rekonstrukcije jezikovnih sestavov se razlikuje od današnjih jezikovnih postavk. Da bi jasno pokazali razliko med dvema vrstama postopkov rekonstruiranja, izhajamo od konkretnega primera – od podmene Frana Ramovša, ki se nanaša na metatonijo v praslovanskem jeziku. Dosežki zgodovinske in primerjalne prozodije se stavijo nasproti rezultatom, do katerih je mogoče priti na podlagi moderne teorije. Ta teorija ima naglas za razmejevalni znak, ki služi za zaznamovanje meja med besedami in med deli iste besede.

The principles on which the classic method of reconstruction of linguistic systems rests differ from today's linguistic notions. In order to clearly show the difference between two types of reconstruction processes, we will examine a concrete example: Fran Ramovš's hypothesis on Common Slavic metatony. The achievements of historical and comparative prosody are compared to the results that can be achieved on the basis of modern theory. This theory considers accent to be a demarcative sign, serving as the marker of the border between words and parts of a single word.

1 Klasična rekonstrukcija

1.1 Hipoteza Frana Ramovša (1950, 1951), koja nam služi ovdje kao ilustracija za klasičnu rekonstrukciju jezičnih sustava, odnosi se na prozodiju riječi u posljednjoj fazi praslavenskog jezika. Glasoviti slovenski dijalektolog pretpostavlja za to doba šest jedinica, koje se tradicionalno nazivaju akcentima, iako se zapravo radi o svežnjevim prozodijskim crta osnovanih na intenzitetu, kvantiteti i melodiji. Tri se akcenta smatraju starima, naslijeđenim iz baltoslavenskog: kratki i dugi cirkumfleks te dugi akut, a ostala se tri smatraju novima, nastalim na slavenskom tlu uslijed promjena poznatih pod imenom metatonija: kratki i dugi akut te dugi cirkumfleks. Budući da su između dva rata i drugi istaknuti stručnjaci na polju poredbene gramatike i dijalektologije zastupali teoretska gledišta bliska Ramovševim, i služili se sličnim metodama, prirodno je da su i oni dolazili do gotovo jednakih zaključaka. U tom je smislu poučno porediti spomenutu rekonstrukciju s hipotezama Rajka Nahtigala (1952) ili Aleksandra Belića (1914, 1935) te utvrditi slaganja što se tiče broja i naravi rekonstruiranih jedinica. Lako je, međutim, zapaziti da se tako uspostavljeni šesteroakcenatski sustav oštro razlikuje od stanja u živim južnoslavenskim govorima, pa to dovodi u pitanje njegovu tipološku opravdanost. Već su mladogramatičari istakli jedno načelo s kojim se potpuno slaže Ferdinand de Saussure (1972): u jezike iz prošlosti ne bismo smjeli unositi ni procese ni pojave za koje nema potvrda u današnjim živim govorima. Ali to je načelo teško primjenjivati u praksi kad za opisivanje i tumačenje određenih pojava istraživač ne raspolaže adekvatnim teoretskim aparatom. Najbolji poznavaoči južnoslavenskih dijalekata – a ti su dijalekti za slavensku prozodiju najzanimljiviji – nisu posjedovali takav aparat. Tome se ne treba čuditi kad znamo da tu teoretski okviri za suvislo proučavanje indoevropske akcentuacije izrađeni tek u posljednjih dvadesetak godina – npr. Garde 1976, Kiparsky i Halle 1977, Halle i Vergnaud 1987.

1.2 Saussure je učito u pravu kad kaže da se do rekonstrukcije dolazi jedino poredbom i da poredba ima za jedini cilj rekonstrukciju. Pitanje je samo kakve se pojave dovode u međusobnu vezu i kakvim se vrstama poredaba daje prednost. Tradicionalni komparativni postupci imaju za posljedicu rekonstrukcije vrlo složenih sustava, iz čega proizlaze dva sumnjiva zaključka: stari su jezici uvijek zamršeniji od suvremenih; razvitak je uvijek jednosmjernan, jer se svodi na uproščivanje. Dobro se prisjetiti činjenice, kako to čini André Martinet (1955), da se u početku za indoevropski pretpostavljao konsonantizam bogatiji od onog u sanskrtu, a vokalizam složeniji od onog u starogrčkom. To proizlazi otuda što se prvenstveno poređuju etimološki srodne riječi u različitim jezicima ili jezičnim skupinama, i što se odnosi uspostavljeni takvim poredbama smatraju odlučnim za utvrđivanje broja jedinica u prasustavu. Tabela I pokazuju vezu između tako zamišljene poredbe i rekonstrukcije. U slovenskom su prozodijski jednake riječi kao *nogo* i *glavo*, što nije slučaj u štokavskom. To daje istraživaču pravo da, polazeći od dva posebna odnosa – *nogo* : *nogu* i *glavo* : *glavu*, pretpostavi dvije posebne jedinice u prajeziku, kratki i dugi cirkumfleks. Dva duga akuta, stari i novi, dobivaju se na temelju odnosa vezanih uz riječi kao *vrana* i *suša*, a novi cirkumfleks na osnovu odnosa vezanog uz primjere kao instr. sg. *vrano*. Pozivanjem na razliku između iskonski dugih i iskonski kratkih vokala, ili proširivanjem poređenja na treću skupinu govora, npr. na kajkavski, utvrđuje se razlika između riječi kao *vrana* i riječi kao *volja*, tj. razlika između starog dugog akuta i novog kratkog. Jasno je, međutim, da se takvim mehaničkim postupcima broj odnosa, a prema tome i broj jedinica, dade lahko povećati. Da bismo izbjegli pretjeranu zamršenost u prajeziku, stanovite odnose moramo proglasiti nebitnima i zanemariti ih u toku poređivanja. Riječi kao nom. -acc. pl. *sela*, *tone*, *volja* idu zajedno u mnogim južnoslavenskim dijalektima; u kajkavskom se, naprotiv, takve riječi međusobno razlikuju: *sěla*, *tòne*, *vòlja*. To bi nas moglo navesti na pomisao da u praslavenskom nije postojao samo jedan novi akut na kratkim vokalima. Treba li voditi računa o kajkavskim osobitostima ili ih valja proglasiti beznačajnim za rekonstrukciju? Teoretski okvir kojim su raspolagali slovenski i drugi južnoslavenski akcentolozi između dva rata ne pruža sigurna mjerila za odvajanje bitnog od nebitnog u takvim slučajevima.

Tabela I

		CIRKUMFLEKS	AKUT
KRATKI	STARI	<i>nogô</i> : <i>nõgu</i>	
	NOVI		<i>vólja</i> : <i>vòlja</i> : <i>vòlja</i>
DUGI	STARI	<i>glavô</i> : <i>glâvu</i>	<i>vrána</i> : <i>vrâna</i> : <i>vràna</i>
	NOVI	<i>vrâno</i> : <i>vrânôm</i>	<i>súša</i> : <i>súša</i>

Jadan je od glavnih nedostataka klasične metode u tome što se ne poklanja dovoljno pažnje poredbama unutar istog sustava i što se u prajezik uvode sumnjive opreke, za koje nema potvrda u živim govorima.

1.3 Na pitanje zašto u novoštokavskom imamo dva različita naglaska na proklitici, kad su posrijedi primjeri kao *ù polje* – *ù blato*, može odgovoriti samo nauk o slaven-

skoj akcentuaciji. Tu je misao redovito isticao Stjepan Ivšić (1971) u svojim predavanjima za strane slaviste, a isti je stav značajan i za njegove suvremenike. Gramatika je živih jezika praktična: ona sama izbraja riječi s kojih akcenat prelazi na proklitiku u vidu kratkosilaznog ili u vidu kratkouzlaznog. Sinkronijski se opis po tom shvaćanju svodi na popis, gramatika se svodi na rječnik. Pravi nam je opis kadra dati tek historijska gramatika – slavenska, baltoslavenska, indoevropska – jer se jedino u njoj prozodijske osobine spojenica izvode iz osobina pojedinih sastavnica. Alternacije u staroštokavskim ili čakavskim primjerima kao *zã nogu – nõgu – nogã*, gdje se akcenat ostvaruje na proklitici, na korijenu ili na nastavku, objašnjavaju se pozivanjem na stanje u dalekoj prošlosti – kad je mjesto naglasaka djelomično zavisilo od raspodjele »razvučenih« i »otisnutih« tonova (Saussure 1970). Kako u živim slavenskim jezicima tonske opreke u okviru morfema nisu vidljive, alternacije po mjestu akcenta ne mogu se ni opisati ni protumačiti – one se dadu samo ustanoviti. Takva shvaćanja danas odlučno pobijamo, jer bi iz njih slijedio zaključak da suvremeni govornici moraju naučiti napamet prozodijske odobine svake riječi. U tom je pogledu vrlo zanimljiv Milasov opis novoštokavske akcentuacije (1898). Pored opreka kratki – dugi i jaki – slabi, autor uvodi i opreku prvi – drugi, te na taj način dobiva osam naglasaka. Tamo gdje mi danas vidimo isti kratkouzlazni akcenat, u riječima kao *bànica* i *rùčica*, Milas vidi dvije različite jedinice, a tako postupa i onda kad je u pitanju dugouzlazni akcenat, pa tvrdi da se *bábo* razlikuje od *hvála*. Ono što vrijedi za uzlazne naglaske – slabe po Milasovoj terminologiji, vrijedi i za silazne – jake. Prvi jaki akcenat značajan je za parove kao *põlje – mēso*, a drugi jaki za parove kao *sjēme – pričã*. Milas – čiji se opis obično smatra potpuno samovoljnim i promašenim (Lehiste i Ivić 1986) – zapravo je preteča u oblasti prozodijskih istraživanja, po tome što je pokušao objasniti sinkronijski pojave koje su istaknuti akcentolozi, kao Ivšić i drugi, proglašavali objašnjivim samo dijakronijski. Opreka prvi jaki – drugi jaki nije izmišljena nego stvarna. Prvi jaki akcenat, kratki i dugi, obilježuje riječi kao *polje* i *meso*, s kojih naglasak skače na proklitiku u vidu kratkosilaznog, a drugi jaki akcenat, kratki i dugi, obilježuje riječi kao *sjeme* i *priča*, s kojih naglasak prelazi na proklitiku u vidu kratkouzlaznog. Milasova je pogreška u tome što on misli, u skladu s pogledima na jezik značajnim za njegovo doba, da se sve akcenatske posebnosti moraju opravdati fiziološki, pa otuda pokušaj da se na umjetni način uvedu materijalne razlike tamo gdje im nije mjesto.

2 Sinkronijski opis: mjesto akcenta

2.1 Prozodijskih teorija ima danas mnogo, pa se ovdje ne možemo upustiti u pitanje razglabanje o njihovim osobitostima. Dosta će biti da istaknemo nekoliko crta koje su svima zajedničke. Suvremeni istraživači obično polaze od pretpostavke da se akcenat, kvantiteta i tonovi dadu suvislo opisati i protumačiti bez pozivanja na stanje u prošlosti. U skladu s tim, prednost se daje poredbama unutar svakog sustava – i onda kad se radi o živim govorima, i onda kad su posrijedi prajezici. Veliki broj stručnjaka promatra riječ kao spojenicu s dvojakim sastavnicama, morfemima i slogovima, i pripisuje pojedinim sastavnicama osobine koje nisu isključivo fiziološke i akustične. Na osnovu tih osobina predviđaju se, između ostalog, sinkronijska smjenjivanja, alternacije, kao npr. staroštokavska metataksa: acc. sg. *sĩrotu*, *zã sirotu* – nom. sg. *sirotã*, ili kajkavska metakronija: nom. sg. *glãvã*, *brãnã* – gen. sg. *glavě*,

brânè, ili pak slovenska metatonija: acc. sg. *vrâno* – instr. sg. *vrâno*. Teoretičari se, naravno, ne slažu u svim pojedinostima, i nesuglasice su naročito značajne onda kad treba odrediti kakve su naravi osobine koje se pripisuju sastavnicama u polazištu. Vodeći računa o demarkativnoj funkciji, na koju su se pozivali već i predstavnici praške fonološke škole, mi ćemo istaći da glavna prozodijska obilježja, a u prvome redu intonacija i akcentat, služe za određivanje granica među dijelovima govornog slijeda (Junković 1978, Jouhannet i Junković 1987, Junković 1989). Češki je naglasak po funkciji jednak razmaku među riječima u pismu, jer se ostvaruje na početnom vokalu ili sonantu u okviru akcenatske cjeline; on ima istu ulogu u francuskom, gdje upozorava na kraj riječi. U drugim jezicima, kao u poljskom ili makedonskom, akcentat ukazuje na unutrašnju diobu, pa je sličan crtici kojom u pismu rastavljamo na dvije dionice riječ što se našla na kraju retka. U svim navedenim slučajevima, akcentat je akustični signal koji se vlada kao međaš – skreće pažnju na blizinu date međe. Važno je napomenuti da je međaš tvarno, konkretno demarkativno sredstvo; međa je, naprotiv, netvarna, apstraktna, zamišljena linija – nevidljiva kao ekvator, nečujna kao granice među morfemima. Međaši se ne ostvaruju uvijek tamo kuda prolaze međe, a brojne međe ostaju bez međaša, tako da ih možemo vidjeti jedino zahvaljujući geografskim kartama ili lingvističkim transkripcijama.

2.2 Staroštokavska alternacija po mjestu akcenta, navedena u t. 2.1, dala bi se fonološki transkribirati ovako: acc. sg. (si ro tu), (za si ro tu) – nom. sg. (si ro/ta). Oblici za acc. sg. vladaju se kao akcenatske cjeline u češkom: granice su među slogovima ravnopravne, tako da riječ – ili potpuna cjelina, proklitika i riječ – predstavljaju homogenu i jedinstvenu dionicu govornoga slijeda – (.....). U obliku za nom. sg., granice među slogovima nisu ravnopravne: ona što prolazi između dva posljednja sloga važnija je od one što prolazi između dva posljednja sloga važnija je od one što prolazi između dva početna sloga. Taj je oblik, prema tome, podijeljen na dvije dionice, početnu i završnu – (.../...). Budući da se uvijek naglašuje prvi vokal jedinstvene dionice ili prvi vokal završne dionice, a svi vokali u početnoj dionici ostaju nenaglašeni, završna se dionica može smatrati glavnom, a početna dionica zavisnom, nesamostalnom. Na taj način prozodijska struktura akuzativnog oblika postaje slična sintaktičnoj strukturi proste rečenice, a prozodijska struktura nominativnog oblika sintaktičnoj strukturi zavisno složene rečenice: poklapanju glavne rečenice s prostom odgovara poklapanje jedinstvene dionice sa završnom.

2.3 Primjeri kao acc. sg. (ra/bo tu), (za ra/bo tu), (/vra no tu), (za/vra no tu), jasno nam pokazuju da se mjesto unutrašnje međe ne može odrediti na osnovu fonološke analize. Kad su posrijedi govori kao staroštokavski, potrebno je uzeti u obzir i diobu na morfeme. Da bismo predvidjeli odsutnost, prisutnost i mjesto unutrašnje međe, pa prema tome i mjesto akcenta, mi ćemo pretpostaviti da se sastavnice u morfološkom sloju dijele u dvije vrste: jedne su neobilježene kao korijen »sir«, sufiks »ot«, nastavak za acc. sg. »u«, a druge su obilježene. Obilježeni se morfemi opet dijele u dva razreda: jednima se pridružuje finalni prozodijski veznik, npr. »rab+«, a drugima inicijalni, npr. »+vran«, »+a«. Prijelaz iz morfološkog sloja, gdje je akcenatska cjelina slijed morfema, u fonološki sloj, gdje ona postaje slijed slogova, vrši se zahvaljujući vokalima ili sonantima, koji predstavljaju uporišta za jedinice trajanja, za more. Jedinice su trajanja u polazištu neodređene, »x«, ali mogu postati, u toku deri-

vacije, jake, »v«, ili slabe, »w«. Vrijednost mora zavisi od njihova položaja: one mogu pripadati morfemima koji tvore središnji pojas, š...š, ili jedan od rubnih pojasa, (...š ili š...). Tabela II pokazuje kako se pojasi oblikuju i kako se pretvaraju u dionice na osnovu ovih pravila:

TABELA II

Pa.	(sīr ot u)	(sir šot+āš)	(šrab+ōtš u)	(š+vrānš ot+a)
	š š š	š š š	š š š	š š š
Pb.	x x x	w v v	v v w	v w w
	š š š	š š š	š š š	š š š
Pc.	(si ro tu)	(si ro/ta)	(ra/bo tu)	(/vra no ta)
	š	š	š	š
Pd.	A	A	A	A

Pa. Morfemi oko prvog prozodijskog veznika tvore središnji pojas.

Pb. More u jedinstvenom pojasu ostaju neodređene; more u središnjem pojasu postaju jake; more u rubnom pojasu postaju slabe.

Pc. Slog u kojem se nalazi posljednja jaka mora, i svi slogovi iza njega, pripadaju završnoj dionici.

Pd. Na prvoj mori završne, glavne dionice, ili na prvoj mori jedinstvene dionice, ostvaruje se prozodijski međaš, akcentat – »A«.

3 Sinkronijski opis: kvantiteta i tonovi

3.1 Poznato je da brojni južnoslavenski dijalekti razlikuju kratke slogove od dugih, i da se u datim položajima duljine pokraćuju a kraćine produljuju. U dobrom dijelu panonskih govora, pokraćivanje se daje djelomično shvatiti na osnovu fonološke analize: samo jedan slog u riječi ostaje dug, i to samo onda kad je naglašen ili kad se nalazi neposredno ispred naglašenog sloga. Fonološki se, međutim, ne da objasniti zašto se u gen. sg. pokraćuje korijenski vokal kad su u pitanju riječi kao *glava*, a vokal u nastavku kad se radi o riječima kao *brana* (t. 2.1). Prozodijska se razlika između tih tipova riječi vrlo dobro vidi u konzervativnim zagorskim govorima, npr. u Bednji (Jedvaj 1956). Fonološki se ne može objasniti ni duljenje do kojeg dolazi u velikom broju gramatičkih kategorija, i koje se u dijakronijskim opisima dovodi u vezu s metatonijama, npr. acc. sg. *vrāno* – instr. sg. *vrāno*. Ako kvantitetu tumačimo pozivajući se na jedinice trajanja, pojave o kojima ovdje govorimo mogu se shvatiti kao gubljenje ili premještanje mora. Pitanje je samo kako se jedinice trajanja gube i prenose iz jednog položaja u drugi, i što uvjetuje takve alternacije po trajanju.

3.2 Kratki vokal ili sonant predstavlja jednomorno uporište, a dugi vokal ili sonant dvomorno. Iz toga slijedi da se pokraćivanje svodi na gubitak jedne od dviju mora povezanih s istim uporištem. Mi ćemo pretpostaviti da se u panonskim govorima duljine pokraćuju na slijedeći način: slijed »x x« vezan uz određeno uporište pretvara se u »x x«, što znači da je prva od dviju mora postala neproizvodna, tj. da ne može, u toku derivacije, prijeći iz višeg sloja u niži. Čuvanje ćemo duljine opravdati prijelazom slijeda »x x« u »x x̂«, gdje »x̂« obilježuje moru koju ćemo nazvati središnjicom. Ta jedinica trajanja štiti moru koja pripada istom uporištu, tako da početna mora

ostaje proizvodna i prelazi u niži sloj. Središnjica posjeduje još jednu važnu osobinu: ona štiti susjedne jedinice i onda kad one pripadaju različitim uporištima – takve more mogu postati jake. Jedinice trajanja koje se ne ostvaruju u neposrednom susjedstvu središnjice ne postaju jake ni onda kad se nađu u središnjem pojasu. To znači da početna mora u slijedu »x x x̂« i završna mora u slijedu »x̂ x x« nikad ne prelaze u »v«. Preostaje nam da utvrdimo kako se središnjica uvodi u riječi. Tu moramo razlikovati dva slučaja: ta je mora povezana sa stanovitim morfemima tipa »bran+«, koji sadrže finalni veznik, već u polazištu, ili se unosi u akcenatsku cjelinu po određenom pravilu. Tri pravila, Ra – Rc, određuju uvjete za čuvanje, slabljenje i gubitak mora:

Ra. Ako središnjica ne postoji u polazištu, u središnjicu se pretvara završna mora posljednjeg dvomornog uporišta u središnjem pojasu.

Rb. Početna mora vezana uz dvomorno uporište postaje neproizvodna ako istom uporištu ne pripada i središnjica.

Rc. Samo središnjica i jedinice trajanja oko nje mogu postati jake. Polazeći od tih pravila, moguće je opisati alternacije po trajanju navedene u t. 2.1. Jasno je da će se duljina sačuvati u nominativnim oblicima (glaa/va) i (braa/na), jer morphem »bran+« sadrži središnjicu već u polazištu, a u morfem »glav«, koji se nalazi u središnjem pojasu, središnjica se uvodi po pravilu Ra.

TABELA III

nog	gl a v	br a n+	+vran	+e
	^	^		^
x	x x	x x̂	x	x x
(nog+	(gl a v+	(br â n++è	(+vràn + e)	
	^	^	^	^
x x x̂	x x x̂	x x̂ x x	x x	x x
w v v	w v v	v v v	v	w
(no ge/e)	(gla ve/e)	(bra a / ne)	(/vra	ne)
A	A	A	A	

U genitivnom obliku (braa/ne) pokrađuje se nastavak po istom pravilu, a u oblicima (no ge/e) i (gla ve/e) nastavak ostaje dug – on sadrži središnjicu zahvaljujući pravilu Ra. Korijenski se vokal morfema »glav« pokrađuje i time postaje prozodijski jednak korijenskom vokalu morfema »nog«; mora vezana uz te vokale postaje slaba, iako se nalazi u središnjem pojasu, i to stoga što nije u neposrednom dodiru sa središnjicom – pravilo Rc. Nastavak se pokrađuje u genitivnom obliku (/vra ne), jer se nalazi u rubnom pojasu i zbog toga ne sadrži središnjicu (Tabela III).

3.3 Genitivni oblici (no ge/e) i (gla ve/e) prozodijski su jednaki, u fonološkom sloju, oblicima za instr. sg. (no go/o) i (gla vo/o). Iz toga se daje zaključiti da i nastavak »oo« predstavlja dvomorno uporište u morfološkom sloju. Ali panonski odnosi kao gen. sg. (braa/ne) – instr. sg. (bra/a no), gen. sg. (/vra ne) – instr. sg. (/vraa no), pokazuju nam da nemamo posla s istom vrstom kvantitete. Naročito je zanimljiva čin-

jenica da se genitivni nastavak može pokratiti bez naknade – (/vra ne), što nije slučaj s instrumentalnim nastavkom. Tamo gdje se taj nastavak ne može održati u izvornom obliku, jer je dužina ugrožena, gubitak jedne od dviju mora ostavlja trag. Dužina se prenosi u položaj gdje se daje sačuvati, npr. u korijen »+vran«, a kad to nije moguće, jer je korijenski vokal već u polazištu dug, kao u primjeru »bran+«, prvobitna je dvomornost nastavka naznačena pomakom akcenta prema početku riječi. Mi ćemo početi od pretpostavke da nastavak za instr. sg. f. predstavlja prozodijsko uporište posebne vrste – ono se sastoji od jednog stalnog dijela i jednog privremenog, nepostojanog, koji se vlada kao prozodijska skela, »+o:«. Mora povezana s tim nepostojanim dijelom uporišta – nazovimo ga dronemom – pretvara se u »v« ili »w« po istim pravilima kao i druge jedinice trajanja, ali posjeduje dvije osobitosti: ona je pomična i može se pretvoriti u središnjicu čak i onda kad nije u središnjem pojasu. Značajke su pomične more određene ovim pravilima.

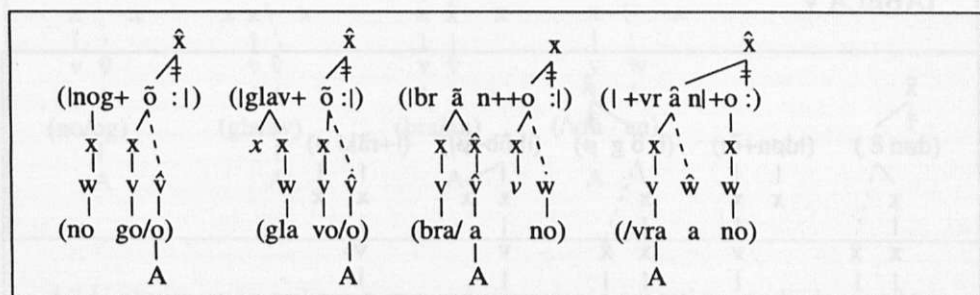
Ka. Ako središnjica ne postoji u središnjem pojasu, pomična se mora pretvara u središnjicu.

Kb. Pomična mora napušta kronem i pridružuje se najbližoj jakoj mori.

Kc. Pomična je mora uvijek završna.

Pokušajmo sada, na osnovu navedenih postavaka, opisati oblike za instr. sg. f. u konzervativnim panonskim govorima (Tabela IV). U primjerima *nogo* i *glavo*, jedinica trajanja vezana uz kronem postaje središnjica po pravilu Ra, jer pripada posljednjem dvomornom uporištu u središnjem pojasu, i pretvara se zatim u »v« po pravilu Pb (t. 2. 3), da bi se pridružila jakoj mori vezanoj uz stalni dio uporišta, po pravilu Kb i u skladu sa Kc. Derivacija se nakon toga ne razlikuje od one za genitivni oblik. U instr. sg. *vrano*, pomična se jedinica trajanja pretvara

TABELA IV

u središnjicu po Ka, postaje »w« po Pb, jer se kronem nalazi u rubnom pojasu; »w« se zatim pridružuje jakoj mori povezanoj s korijenskim vokalom, u skladu sa Kb i Kc. Naročito je zanimljiv primjer *brano*, gdje »x« već postoji u središnjem pojasu. Pomična mora ne može, dakle, postati središnjica; ona ne može postati ni jaka, iako se kronem nalazi u središnjem pojasu, i to stoga što nije u neposrednom dodiru sa središnjicom – pravilo Rc. Pomična mora postaje, prema tome, »w« i priključuje se jakoj mori vezanoj uz stalni dio uporišta – pravilo Kb. Ali ta jaka mora sada postaje

neproizvodna – pravilo Rb, tako da se središnji pojas svodi na dvije more vezane uz korijenski vokal.

3.4 Jedinica trajanja uz koju se veže međaš »A« postaje visoka, pa se silazni i uzlazni tonovi u naglašenim slogovima razumiju sami po sebi. Akut se javlja tamo gdje obje more istog uporišta ne pripadaju istoj dionici u fonološkom sloju: (no ge/e), (bra/a no), a cirkumfleks se ostvaruje tamo gdje se granica između dionica poklapa s jednom granicom između dva sloga, tj. tamo gdje obje more istog sloga pripadaju istoj dionici. Budući da nenaglašeni slog ne može pripadati različitim dionicama, prirodno je da nenaglašene duljine budu silazne: (glaa/va) = glâvâ, (braa/na) = brânâ.

4 Sinkronijski opis i dijakronijska rekonstrukcija

4.1 Postavke P, R i K (t. 2.3, 3.2–3) omogućuju nam da opišemo stanje u datim sustavima bez pozivanja na stanje u prajeziku. Postavke takve vrste pomažu nam u isti mah da bolje shvatimo i protumačimo jezični razvitak. Dugi vokali u riječima kao *bog*, *brod*, *led*, *rog* obično se pripisuju gubitku krajnjeg poluglasa, pa se tu govori o duljenju u zamjenu. Istu pojavu vidimo i u riječima kao *sto*, *dne*, pa i u primjerima kao *dva*, gdje je produljen pokraćeni vokal. Ali poluglas je otpao i u oblicima kao *bob*, *čep*, *grob*, *pas*, *san*, a ispio u oblicima kao *psa*, *sna*, *dno*, *zlo*, gdje duljenja u zamjenu nema. Ne dulje se ni pokraćeni vokali u primjerima kao *brat*, *prag*, *rak*, pa u staroštokavskim govorima imamo danas niz različitih odnosa: *dân* – *dnê*, *bôg* – *bôga*, *sân* – *snâ*, *bôb* – *bobâ*, *râk* – *râka*. Ti se odnosi dadu protumačiti ako pretpostavimo da se poluglas vlada kao promjenljivo uporište –» ' «, koje postaje, zavisno od položaja, stalno ili prazno: (d' n ') se pretvara u (dan ø) a (d' n e) u (døn e). Jedinica trajanja povezana sa »ø« postaje pomična u jedinstvenom, neodređenom pojasu, i pretvara se u središnjicu, a u rubnom ili u središnjem pojasu ta mora postaje neproizvodna (Tabela V).

TABELA V

$\hat{x}$ $\begin{array}{c} \dagger \\ \text{(døn ê)} \end{array}$	$\hat{x}$ $\begin{array}{c} \dagger \\ \text{(ldøn+ôl)} \end{array}$	$\hat{x}$ $\begin{array}{c} \dagger \\ \text{(b ô g ø)} \end{array}$	$\hat{x}$ $\begin{array}{c} \dagger \\ \text{(lbôb+øl)} \end{array}$	$\hat{x}$ $\begin{array}{c} \dagger \\ \text{(l+râkl ø)} \end{array}$
$\begin{array}{c} x \\ \\ x \end{array}$	$\begin{array}{c} x \\ \\ v \end{array}$	$\begin{array}{c} x \\ \\ x \end{array}$	$\begin{array}{c} x \quad x \\ \\ v \end{array}$	$\begin{array}{c} x \quad x \\ \\ v \end{array}$
$\begin{array}{c} x \quad \hat{x} \\ \quad \\ \text{(dne e)} \end{array}$	$\begin{array}{c} \\ \text{(/dno)} \end{array}$	$\begin{array}{c} x \quad \hat{x} \\ \quad \\ \text{(bo og)} \end{array}$	$\begin{array}{c} \\ \text{(/bob)} \end{array}$	$\begin{array}{c} \\ \text{(/rak)} \end{array}$
A	A	A	A	A

S dijakronijskog su stajališta naročito zanimljivi oni oblici u kojima se poluglas čuva i onda kad je u slabom položaju, npr. acc. sg. (d'sk a) kojemu odgovara u fonološkom sloju slijed (d' skaa). Tu dolazi do duljenja koje više nije uvjetovano postojanjem oslabljenog ili praznog uporišta. Isto stanje vidimo i u riječima *sto* ili *dva*

-aja, koz-j-a, vol-j-a, u kojima se j izgubio ili stopio s prethodnim konsonantom. Lako je zamisliti kako se ta pojava mogla zatim proširiti analogijom na druge kategorije, naročito tamo gdje su se izgubile sve zanaglasne duljine u fonološkom sloju kako je to slučaj u alpskim i panonskim govorima. Teoretski okvir koji je ovdje predložen dopušta nam da shvatimo na prirodni način i razvitak i dijalekatsko račvanje – čak i onda kad su posrijedi osobitosti kojima se dosad nije našlo uvjerljivo opravdanje. Spomenimo samo metatakse u istočnokajkavskim sustavima, gdje prema starijim oblicima *siròta*, *lopàta*, *jàgoda*, imamo danas *siròta*, *lòpata*, *jagòda* ili *jàgoda*. Ako pođemo od fonološke transkripcije (si ro/ta), (lo/pa ta), (/ja go da), dovoljno je istaći da je u istočnokajkavskom početna dionica postala glavna, a završna dionica zavisna, nesamostalna. Prirodno je, dakle, da se akcenat ostvaruje na posljednjem vokalu glavne dionice. Riječi kao (/ja go da), i kojim glavne dionice nema, postaju time neostvarive, pa ih treba probličiti u (ja go/da) ili u (ja/go da).

5 Završna riječ

5.1 Mi danas dijakronijsku rekonstrukciju podređujemo sinkronijskoj, a istaknuti su južnoslavenski lingvisti između dva rata podređivali sinkroniju dijakroniji. Ali rezultati do kojih su dolazili Ramovš, Nahtigal, Ivšić ili Belić nisu tako različiti od današnjih rezultata kako se to čini na prvi pogled. Razlike postaju manje značajne od sličnosti ako stanovite fizičke crte zamijenimo strukturalnim, kako smo to uradili s Milasovim opisom štokavskih akcenata (t. 1.3), te ako jedan dio osobina što se pripisuju fonološkom sloju praslavenskog jezika pripišemo morfološkom sloju živih govora. Ramovš se znatno približio suvremenim gledištima time što u praslavenski sustav nije uveo samo određeni broj prozodijskih jedinica, nego je u isti mah jasno utvrdio njihovu distribuciju. A ta distribucija nije ivjetovana ni fonetski ni fonološki – ona je, naprotiv, izrazito morfološka. Stari se i novi akcenti ne ostvaruju u istim gramatičkim kategorijama, što znači da se vladaju kao varijante, tako da šest jedinica možemo u stvari svesti na tri. Na taj se način prajezik približuje živim idiomima i postaje tipološki uvjerljiviji. Dostignuća do kojih danas dolazimo u rekonstrukciji zahvaljujemo novim teorijama; dostignuća do kojih je došao Fran Ramovš postignuta su unatoč pruskim teoretskim okvirima koji su mu bili nametnuti u polazištu.

Bibliografski podaci

- A. BELIĆ, 1914: *Akcentatske studije*, I, Posebna izdanja SKA 42. Beograd.
 — — 1935: O čakavskoj osnovnoj akcentuaciji, *Glas SKA* 168. 1–39.
 P. GARDE, 1976: *Histoire de l'accentuation slave*. Paris: Institut d'études slaves.
 M. HALLE, J. R. VERGNAUD, 1987: *An essay on Stress*. Cambridge; London: The MIT Press.
 S. IVŠIĆ, 1971: *Izbrana djela iz slavenske akcentuacije*. München. 33–38.
 J. JEDVAJ, 1956: Bedjanski govor. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, I. 279–330.
 F. JOUHANNET, Z. JUNKOVIĆ, 1987: Accent, tons et lignes de démarcation. *Éléments pour une typologie des traits prosodiques. Travaux du Cercle linguistique d'Aix-en-Provence*, 5. 111–129.
 Z. JUNKOVIĆ, 1978: Šime Starčević i fonološki opis novoštokavskih naglasaka. *Jezik* XXV, št. 3. 80–85.

- — 1989: Une affinité prosodique remarquable: l'accentuation récessive dans les langues méditerranéennes. *Université de Nice: Publications du Centre de recherches comparatives sur les langues de la Méditerranée ancienne*, 11. 200–208.
- P. KIPARSKY, M. HALLE, 1977: Towards a Reconstruction of the Indo-European Accent, in L. Hyman, ed. *Studies in Stress and Accent*. Los Angeles.
- I. LEHISTE, P. IVIĆ, 1986: *Word and Sentence Prosody in Serbocroatian*. Cambridge; London: The MIT Press.
- A. MARTINET, 1955: *Economie des changements phonétiques*. Bern. 212–234.
- M. MILAS, 1898: Pravi akcenti i fiziologija njihova u hrvatskom ili srpskom jeziku. *Školski vjesnik* 5. 511–534.
- R. NAHTIGAL, 1952: *Slovanski jeziki*. Ljubljana. 17–32.
- F. RAMOVŠ, 1950: Relativna kronologija slovenskih akcenatskih pojavov. *Slavistična revija* III. 16–23.
- — 1951: O praslovanski metatoniji. *Slavistična revija* IV. 157–161.
- F. de SAUSSURE, 1970: *Recueil des publications scientifiques*. Ženeva: Slatkin Reprints. 490–512, 526–538.
- — 1972: *Cours de linguistique générale*. Edition critique préparée par Tullio de Mauro. Pariz: Payot. 251–258, 299–303.

POVZETEK

Klasična primerjalna analiza postopa tako, da določi vrste povezav med enotami, ki pripadajo jezikom določene družine, in nato vsaki vrsti pripiše poseben izvir, ki predstavlja eno enoto rekonstruiranega protosistema. Pomankljivost tega načina je očitna: protosistem se zdi vedno kompleksnejši od jezika, ki iz njega izhaja, in razvoj sistema je nujno prikazan kot poenostavitev sistema. Znana hipoteza Frana Ramovša – v zvezi z metatonijo v skupni slovanščini – pravi, da bi bilo treba za izhodiščni sistem predpostaviti sočasen obstoj šestih prozodičnih enot, ki se lahko uresničijo v istem glasoslovnem kontekstu. Tako bi imeli opraviti s prostim naglasom v kombinaciji z jakostnimi, tonemskimi in količinskimi nasprotji, to pa daleč presega zmožnosti izpričanih slovanskih jezikov. Če za izhodišče vzamemo prozodično teorijo, ki naglas razlaga kot razločevalno znamenje, in ga loči od razločevalnih črt in razmejenih con, lahko rekonstruiramo protosistem, ki ni kompleksnejši od nekaterih obstoječih sistemov. Da bi nam to uspelo, moramo sprejeti, da je sinhrona analiza nujno pred kakršno koli diahrono razlago in da prozodične razlike niso samo snovne. Fran Ramovš je bil blizu takšnemu stališču, kljub neustreznemu teoretičnemu okviru, ki mu je bil vsiljen v začetku. Res je, da so njegovi »naglasni« samo glasovne enote, toda njihova razvrstitev je slovnična. Tri stare enote, ki izvirajo iz baltoslovanščine, in tri nove enote, ki so se pojavile v zadnjem obdobju skupne slovanščine, se nikoli ne uresničijo znotraj ene same oblikoslovne kategorije. Torej lahko ugotovimo, da gre v resnici za dopolnjevalno razvrstitev in da smemo predvideti samo tri »naglase«, od katerih ima vsak dve različici. Na ta način je rekonstruirani sistem bližji stvarnim sistemom in tudi tipološko verjetnejši.